

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ

ਲੈਕਚਰਾਰ ਇਤਿਹਾਸ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ, ਸਿਵਲ ਲਾਈਜ਼ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

E-mail : gillsukhjeet25@ymail.com

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਹਿਮਣੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦੀ ਅਮਰ ਵੇਲ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਡਾਵਾਡੋਲ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਭਰੀ ਉਹ ਸੀ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ।¹ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰੀ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਸੁੱਤੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੇ' ਆਦਿ ਵਾਕ ਵਰਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗਿਆਨ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (1853-1901) ਜੋ ਰਾਮਦਾਸੀਆ ਸਿੱਖ ਸਨ ਲਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।² ਇਹ ਉਹ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਨੰਦਪੁਰ ਕਲੋੜ ਥਾਣਾ ਬਸੀ ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਹੰਦ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨੀਚੋ-ਉਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਰਹਿਤੀ-ਰਾਮਦਾਸੀਆ ਸਿੱਖ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।³ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਗੁਲਾਬਦਾਸੀਏ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹੌਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੂਝ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਆਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਸਨ ਉੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਹੌਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਸੀ। ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਨਿਆਇ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਆਦਿਕ ਵਿੱਚ ਏਨੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਾਧੂ ਦਯਾਨੰਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਥ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੀ ਵਿਜੈ ਪਤਾਕਾ ਲਹਿਰਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਮੇਰਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾਨੰਦ ਦਾ ਸੰਵਾਦ' ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿੱਚ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾਨੰਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਦੰਭ ਵਿਦਾਰਣ' ਨਾਮੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਰ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਦੇਵੀ ਪੂਜਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਲੂਣਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।⁵

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ, ਨਿਤਾਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਆਪਦੀ ਕਲਮ ਨੇ 20 ਸਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ ਸੈਂਕੜੇ ਲੇਖ, ਦਰਜਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜਣਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਫਲ ਸੀ।⁶

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸਨਾਤਨ-ਵਾਦੀ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੱਵਈਏ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ 1878 ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੀਹ ਪੈਂਤੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾ 'ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ' ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਖਵਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਲਾਹੌਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਆਗੂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਲਾਂਗਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤ' ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਚੁਮਿਆਰ' ਆਖ ਕੇ ਭੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਮਰ ਭਰ ਇਹ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਿਭਾਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਕਦੇ ਕੋਝਾ ਤੇ ਕਮੀਨਾ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਰਚਾ ਨਿਰਸੰਸੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ 'ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ' ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚੇ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਗਵਾਹ ਹਨ ਕਿ, ਉਹ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਗੁਣ ਦੋਸ਼ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਅਤੇ ਉਭਾਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟਾਂ ਅਤੇ ਦਰਦ ਭਿੰਨੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਭਾਵ-ਭਿੰਨੀ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਈ ਦਿਲ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਰੰਗ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।⁷

ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਲਾਭ ਮਿਲਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਰੂਹ ਭਰ ਕੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕੌਮ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਥਨੀ ਤੇ ਲੇਖਣੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ 30 ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਲੇਖ ਵੀ ਬਹੁ-ਮੁਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਣ-ਛਪੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ।

27 ਜੂਨ, 1901 ਨੂੰ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਵਿਦਿਆਵੰਤ ਕੌਰ ਸਾਢੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ। ਇਹ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਨਾ ਝਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੱਟ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੇ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਪਰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਅਖੀਰ 7 ਸਤੰਬਰ 1901 ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਲਗਭਗ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਪਾ ਆਪਣੇ ਇਕਲੌਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਆਸਰੇ ਛੱਡ ਸਚ ਖੰਡ ਜਾ ਵਿਰਾਜੇ।⁸

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆ, ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸਰਦਾਰ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਵਲਾ ਆਦਿ ਸਨ ਨੇ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਫੰਡ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਤੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਫੰਡ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਖਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਖੋਲਣ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਕੰਨਯਾ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲੇ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਦੁਰਲਭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।⁹

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕਈ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੰਨਯਾ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਰੋਪੜ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਆਦਿ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯਾਦ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਹ ਹਨ: ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਆੜਾ, ਭਾਰਤ ਨੰਗਲ ਕਲਗੀਧਰ ਉਪਕਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਧਾਈ, ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਗੁਰਮਤ ਆਰਤੀ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਮੇਰਾ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਯਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਬਾਦ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਈਏ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਚਰਿਤ੍ਰ, ਆਦਿ।

ਗਲ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਲੇਖਣੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿੱਚ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਜੇ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਦੇ ਸਰ ਵਰਕ ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਜੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਇਹ ਦੋਹਾ ਛਪਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸੁੱਤਾ ਪੰਥ ਜਗਾਇਆ ਕਲਮ ਦੁਹਾਈ ਫੇਰ।
ਹਾ! ਹਾ!! ਪੰਥ ਵਿਸਾਰਿਆ ਐਸਾ ਦੂਲਾ ਸ਼ੇਰ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੀਸ਼ਰਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤਯਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਥ ਨੇ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਸਕਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ, ਆਪ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ 'ਇਲਜ਼ਾਮ ਵਹਿਮਾਤ ਦਿਤ ਸਿੰਘੀਆਂ' ਨਾਮਕ ਰਸਾਲਾ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਉਪਕਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਸਭਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ 'ਖਬਤ ਦਯਾਨੰਦੀਆਂ' ਨਾਮਕ ਪੁਸਤਕ ਛਾਪੀ ਗਈ। ਇਹ ਉਹ ਕੰਮ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਈਰਾਨ ਦੀ ਹਦ ਜਿੱਤ ਲਈ ਤੇ ਸਿੱਕਦਰ ਦੀ ਕਬਰ ਕੋਲ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ:

ਕਿ ਸਰ ਅਜ ਕਬਰ ਬਰ ਕੁਨ ਤਮਾਸਾ ਬਬੀ।
ਕਿ ਸਵਾਰਨਿ ਤੁਰਕਾਂ ਬਾਈਰਾਨਿ ਜੀ।

ਉਲ੍ਹਖਾ:

ਸਿਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕਬਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਠ ਕੇ ਵੇਖ ਤਮਾਸਾ।

ਤੁਰਕ ਸਵਾਰ ਈਰਾਨੀ ਜ਼ੀਨਾ ਪਲਟ ਗਿਆ ਹੈ ਪਾਸਾ।

ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਪਈ ਜੋ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹਰ ਵਕਤ ਰੱਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਮੀਰ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਜਿਸ ਸ਼ੇਅਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਸੀ:

ਜ ਸ਼ੇਰਾਂ ਚੁ ਖਾਲੀ ਸਵਦ ਮਰਗਜ਼ਾਰ।
ਕੁਨਦ ਰੁਬਹੇ ਲੰਗ ਦਰਵੈ ਸ਼ਿਕਾਰ।

ਉਲ੍ਹਾ:

ਜੇ ਸ਼ੇਰਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕਿਧਰੇ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇ ਜੰਗਲ।
ਲੰਗੜਾ ਲੁੰਬੜ ਬਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਖੂਬ ਨਚਾਵੇ ਦੰਗਲ।

ਇਹ ਸ਼ੇਅਰ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਠੀਕ ਢੁਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਸਭ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।¹⁰

ਹਵਾਲੇ

1. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, 193, ਪੰਨਾ 10
2. Harbans Singh, The Encyclopedia of Sikhism, Vol. I, Punjabi University, Patiala, Fourth edition, 2002, p.589.
3. Bhagat Lakshman Singh and others, file No.804-B, Ganda Singh Collection, Punjabi University, Patiala.
4. Ganda Singh, A History of Khalsa College Amritsar, Amritsar, 1949, P.8.
5. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ।
6. ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ, ਲਹੌਰ, 1889, ਪੰਨਾ, 5
7. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ।
8. ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ, ਲਹੌਰ, 1898, ਪੰਨਾ, 5
9. ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਹੌਰ, ਪੰਨਾ, 399
10. ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ, ਲਹੌਰ, 1886, ਪੰਨਾ, 6